

WAYS OF LIFE OF POPULATION OF THE WESTERN UKRAINE
AT THE BOUNDARY OF PALEOLITHIC AND MESOLITHIC

More than 400 of the Late Paleolithic and for about 600 Mesolithic monuments are known in the West of Ukraine. Complex researches enabled the dating here the end of the Paleolithic the X millennium BC. Among 1-3 basic hunting objects were the mammoth, the reindeer, the rhinoceros, the horse and the cave-bear. The most productive was the rounding-up hunting. Gathering and fishing were the secondary opportunities of food stocking. Stone implements were often processed with not stable retouching; burins, scrapers, knives and sometimes arrowheads predominated. The local cultures such as Nobel-Kunyn, Nezvys'ko-Oselivka, Vorotsyv-Starunya and Kamjanytsya-Baranne (Mshana) were peculiar here for the Mesolithic period. The beginning of the epoch coincides with the beginning of Holocene (Drias III) and is dated the IX millennium BC. At this period there were no big mammals, the animals of middle and small sizes predominated. Among 5-7 hunting objects were the reindeer, the stag-deer, the ox, the roe, the brown bear, the horse, and the hog. The hunting from ambush became the most effective, though sometimes the rounding-up hunting was also used. In the food balance the percent of complicated gathering and fishing increased, especially in the regions free from glacier. The wide usage of bow and arrows was peculiar to this period. Among the secondary stone implements were scrapers, burins, knives, drawing-knives, arrowheads and geometric microlithics of trapeziform, triangle and segment types.

Л.В. Кулаковська

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ГОСПОДАРСТВА
СЕРЕДНЬОПАЛЕОЛІТИЧНИХ ПОСЕЛЕНЦІВ
КОРОЛЕВОГО: СИРОВИННІ РЕСУРСИ КОМПЛЕКСУ II

Статтю присвячено характеристиці ранньоворумського шару II стоянки Королеве у Закарпатті. Насамперед увагу приділено аналізу сировинних ресурсів, зроблено спробу визначити господарські заняття поселенців.

У 1974 р. Закарпатська палеолітична експедиція під керівництвом д-ра істор. наук В.М. Гладиліна в районі Хустських воріт на лівому березі 120-метрової тераси р.Тиса відкрила палеолітичну стоянку Королеве¹, яка складається з двох секторів — Гострий Верх та Бейвар. Це — перша в Україні та одна з небагатьох в Європі стратифікована пам'ятка доби раннього—середнього та пізнього палеоліту. Багаторічні дослідження дали змогу створити культурно-хронологічну колонку давнього кам'яного віку регіону. Королеве стало опорною пам'яткою для вивчення палеоліту не лише у Закарпатті, а й в усій Європі. Здобуті тут матеріали багато в чому визначають вирішення актуальних питань сучасного палеолітознавства. З назвою **Королеве** асоціюються такі поняття: найперша поява людини в Україні; досить ранні прояви левалузької техніки на Європейському континенті; мікокський феномен; ранній етап пізнього палеоліту тощо. У статті йдеться про один із середньопалеолітичних комплексів Королевого, а саме про індустрію шару II, відкритого в секторі Бейвар.

Культурний шар II зафіксовано у нижній частині суглинку над палеогрунтом останнього міжзледеніння (ізотопна стадія 4) — близько 60 тис. років тому. Хімічний склад відкладів, в яких зафіксовано археологічні матеріали, свідчить на користь аридності клімату². Розкоп, розбитий на східній стінці кар'єру, було розкрито на площі близько 40 м². Знахідки залягали переважно горизонтально, розподілялись рівномірно на плані, разом з тим певну концентрацію матеріалів

простежено в північно-східній частині розкопу. Очевидно, що на початку робіт якусь частину поселення було знищено, про що свідчить велика кількість підйомних матеріалів цього шару біля стінки кар'єру.

Археологічна колекція, що складається тільки з кам'яних виробів, налічує понад 3000 предметів.

Сировина. Основним сировинним ресурсом для поселенців шару II був місцевий андезит (> 85 %). Андезит — це ефузивна (виливна) порода темно-сірого, майже чорного кольору, великої твердості. У вигляді застиглих потоків та їх фрагментів часто трапляється в секторі Бейвар. Технологічний процес розпочинався просто: з природного шматка андезиту знімали масивні відщепи, які використовували як заготовки для нуклеусів. Саме на Бейварі знайдено два надзвичайно великі нуклеуси (маса близько 30 кг, розмір 41 × 39,5 × 32 см), які і слугували заготовками для таких відщепів. З цією метою застосовували і великі відбійники, знайдені в шарі (маса 3,5 кг, розмір 19 × 12 × 13 см). Можна передбачити таку загальну послідовність використання сировини: природна сировина — відщеп-заготовка для нуклеуса — продукти розколювання нуклеуса (переважно, відщепи та відщепи переоформлення площадок) — сколи-заготовки для знарядь — продукти вторинної обробки (лусочки оформлення робочого краю) — знаряддя праці — продукти переоформлення знарядь праці (лусочки переоформлення) — переоформлені знаряддя праці, в окремих випадках, знаряддя зі знищеним робочим краєм. Цей метод використання андезиту, який вочевидь був домінуючим у поселенців II шару, підтверджується техніко-типологічним складом колекції та системою ремонту.

Набагато рідше для розколювання застосовували фрагменти андезитової сировини, так звані бомбочки, плоскі конкреції. Трапляються випадки використання як заготовок андезитових виробів нижніх культурних шарів, які відрізняються від основних іншим станом збереження поверхні.

Окрім андезиту в колекції є інші види сировини — кварцит, туфіт, чорна яшма, кремій (15 %). В окремих випадках під час розколювання сировини, наприклад кварциту, туфіту та чорної яшми, можна говорити про тотожні з андезитом діїства. Лише в п'яти випадках ми маємо справу з готовими (закінченими) знаряддями, окрім яких в колекції немає жодного артефакту з цієї сировини: скребла та лімаси виготовлені з різновидів крем'яної сировини.

Технологія. Заготовками для нуклеусів, як зазначалося раніше, слугували переважно відщепи (понад 50 %), плоскі конкреції, уламки та гальки неандезитової сировини. Практично завжди розколювання нуклеуса розпочиналося методом Комбева (рис. 1. 1); іноді майстер, знявши 2—3 відщепи, залишав ядрище або від методу Комбева переходив до звичайного радіального способу розщеплення (рис. 1. 2). У колекції переважають радіальні однобічні ядра овальної та підчотирикутної форми. Детальний аналіз техніки розщеплення, типології, ремонтних операцій дають повне право стверджувати, що процес розколювання переважно було спрямовано на отримання сколу-заготовки певної форми, де ударну площадку або край нуклеуса використовували як спинку знаряддя, розташовану навпроти робочого краю. Саме такі форми відщепів репрезентовані в колекції значною кількістю. Часто край, протилежний спинці, не має слідів вторинної підправки, а є лише спорадичні негативні лусочки — швидше за все, сліди використання. За аналогією з абсолютно тотожними формами готових знарядь праці у цьому комплексі можна припустити використання цих відщепів як ріжучих інструментів-ножів (як свідчить експеримент, саме необроблений край сколу є досить ефективним під час різання шкіри тварини, розрізання м'яса).

Типологія. В колекції — понад 250 предметів із вторинною обробкою. Кількість виробів, виготовлених у техніці двобічної обробки, незначна: IBst — 1,5; IB large — 3,5 %. Варто звернути увагу на той факт, що в колекції майже немає сколів оформлення двобічних виробів. Досить багато знарядь з натуральною спинкою. В розумінні автора, натуральна спинка це — ударна площадка відщепу (вкрита кіркою, гладка чи підправлена) або ж край нуклеуса, який було знято в процесі розколювання. Разом з тим є деякі елементи акомодативної підправки, наприклад стоншення спинки.

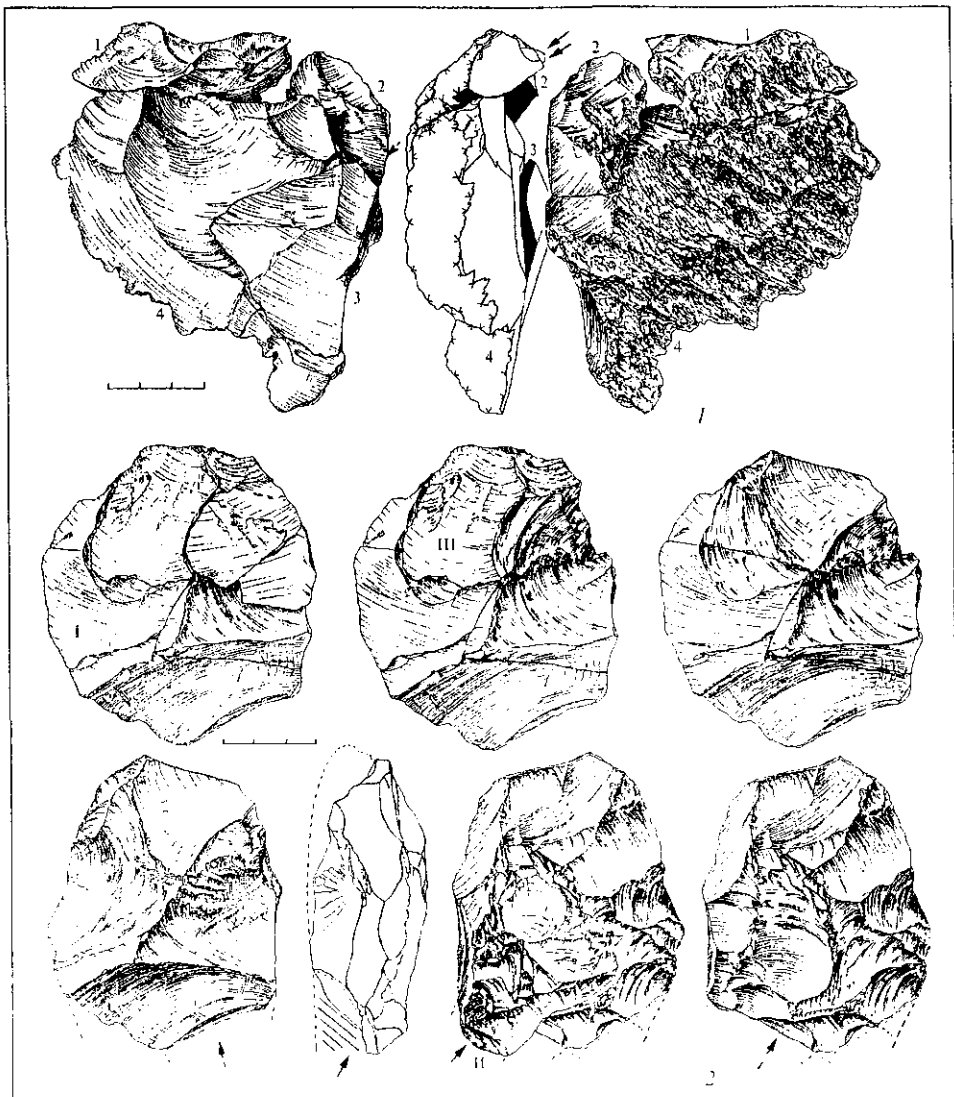

Рис. 1. Палеолітична стоянка Королеве, шар II: 1, 2 — нуклеуси

Понад 60 % інструментарію належить скреблам, серед яких домінують прості та поперечні опуклі (рис. 2; 3—6). Інші категорії цих знарядь (кутові, конвергентні, з кількома робочими краями) трапляються рідко. Наступна група знарядь — зубчасті та ввігчасті (21 %). В колекції також наявні поодинокі лімаси, листоподібні знаряддя та Keilmesser типу Пронднік (рис. 2; 1, 2, 7). Подібні форми характерні для більш раннього комплексу II-а, який має виразні риси центральноєвропейського мікоку (в розумінні Г. Бозінського)³. Комплекс шару II уявляється гармонічно однорідним, і тому варіант механічного змішування його з якимось іншим матеріалом маловірогідний. Швидше за все, йдеться про природне співіснування цих знарядь в одному комплексі, природу якого ще треба дослідити.

Коротка характеристика колекції шару II Королевого така:

- поселенці застосовували радіальну техніку та техніку Комбева, націлену на отримання відшепа певної форми;
- у типології спостерігається абсолютне домінування скребел, переважно поперечних та простих опуклих;
- привертає увагу наявність лімасів, листоподібних знарядь, поодиноких Keilmesser;
- відсутність гостроконечників, невизначеність конвергентних скребел.

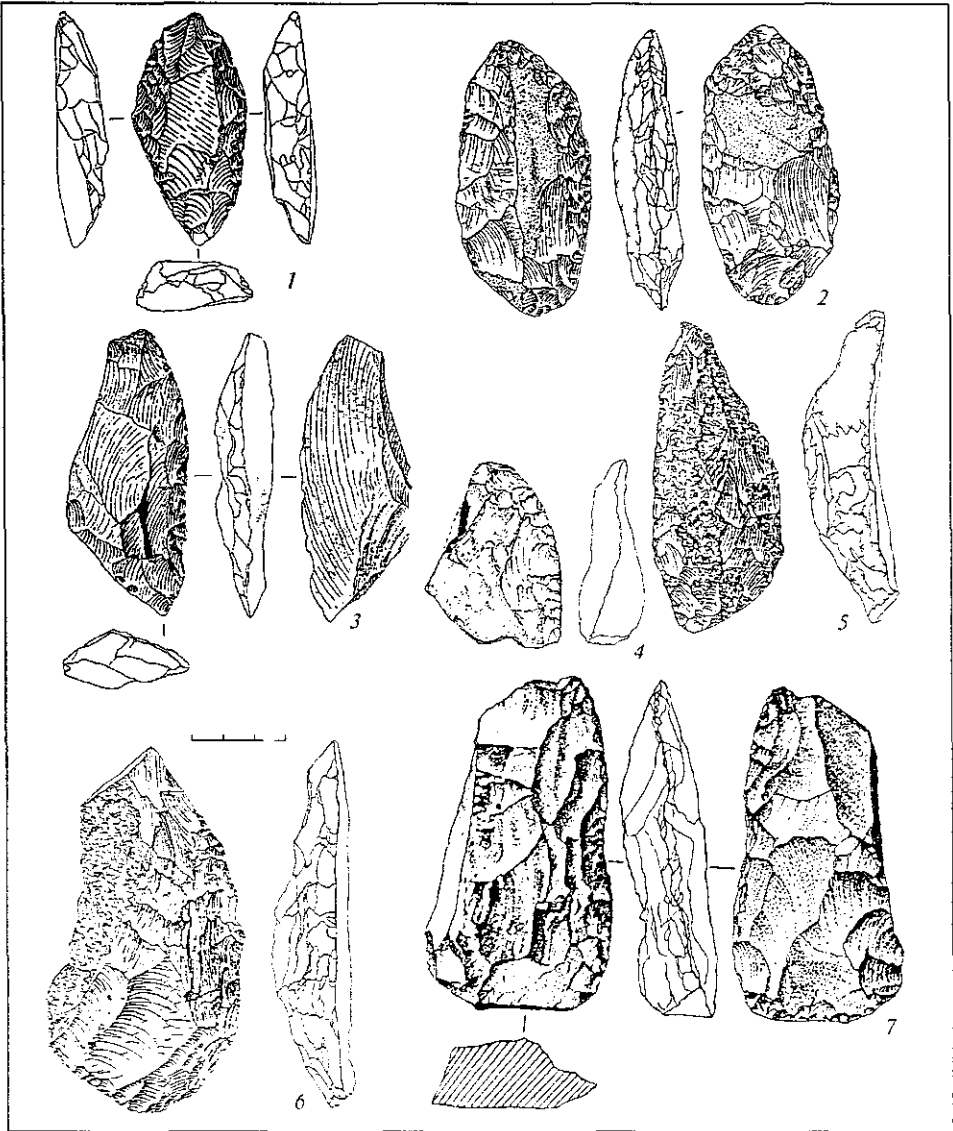

Рис. 2. Палеолітична стоянка Королеве, шар II. 1-7 — знаряддя праці

Разом з тим зауважимо, що кам'яне виробництво поселенців шару II було досить добре налагодженим та відрегульованим процесом, вочевидь прикладом палеолітичної індустрії з двома добре фіксованими галузями: добувною та обробною.

Відсутність фауністичних решток у Королевому значною мірою збіднює фактологічну базу як для палеоекологічних, так і для господарських реконструкцій. Спроба екстраполяції результатів палеонтологічних та археозоологічних досліджень щодо пам'яток, близьких територіально, хронологічно та в культурному відношенні, не дала бажаного результату. Під час проведення подібних реконструкцій не слід забувати, що більшість середньопалеолітичних пам'яток Карпатського регіону репрезентовано печерними стоянками, розташованими в інших топографічних умовах, часто віддалених від сировинних родовищ, що зумовлювало їх іншу виробничу спрямованість та певну спеціалізацію мисливської діяльності. Лише в загальних рисах можна передбачити тваринний світ навколо Королевого: в горах повсюди переважали печерний ведмідь, гірський козел, на рівнині — мамонт, кінь, гідрунтинівий кінь (віслук), волохатий носоріг⁴. Звичайно ж, можна використати досить вдалі досліді Г. Левковської на розташованій на схід від Королевого, але близькій хронологічно стоянці Кетроси в При-

дністров'ї. В культурному шарі стоянки Г. Левковська виявила пилок корисних для людини рослин, які могли використовувати для харчування, з метою лікування, для плетіння мотузок⁵. Можна додати до цього аналогічні більш ефективні розробки зарубіжних колег, часто підкріплені етнографічними аналогіями, але тут пригадується влучний вислів А. Леруа-Гурана, що маленький шматочок ескімоса, доданий до шматка аборигена, не дасть нам мадленця...

Отже, як зазначалося раніше, місцезонаження Королевого було надзвичайно вигідним і максимально пристосованим до життя: широкі простори багатой на дичину Середньодунайської рівнини, гірські чащі з придатними для збиральництва рослинами, достаток високоякісної сировини. Додамо до цього висновки технічних студій, згадаємо про інструментарій комплексу, в якому чітко переважали знаряддя для шкрябання, різання, скобління. Підсумовуючи викладене, можна говорити, що на рівні шару II в Королеві існувало поселення, на якому відбувалися повний цикл кам'яного виробництва та, вірогідно, перероблення мисливської здобичі: обробка шкір, заготовка м'яса. Звичайно ж, це всього-навсього припущення, яке в силу об'єктивних причин ніколи не отримає прямого підтвердження. Проте воно значною мірою ґрунтується на результатах всебічного аналізу кам'яної індустрії, окремих висновках експерименту та літературних даних.

Раніше автор визначала комплекс як «мустьє звичайне, тип Королеве — шар II», порівнюючи його з індустріями нижнього шару печери Шубаюк в Бюкеських горах та печери Пршепостска у Словаччині⁶. В.М. Гладилін запропонував виділити взагалі окрему шубаюкську фацію в межах «мустьє звичайного»⁷. Зважаючи на той факт, що останнім часом розпочалося детальніше техніко-типологічне вивчення колекцій печери Шубаюк⁸, яке певною мірою відрізняється від відомих за роботами О. Кадіча⁹ результатів, варто дещо почекати з порівнянням цих колекцій та зарахуванням їх до окремої фації.

Середньопалеолітична карта Європи виглядає досить розмаїтою у своєму культурно-хронологічному вираженні. Тут наявні МТА типу А та Б, левалуа-мустьєрські та типово — мустьєрські, мікоцькі, зубчасті та пластинчасті комплекси. Трапляються серед них так звані шарантські індустрії: тип Ферасі, що ґрунтується на левалуацькому способі розколювання, та тип Кіна, який демонструє дещо інші технологічні прийоми: наприклад, так звані дольковий, радіальний, Комбева. Під час визначення технічних особливостей відщепів-заготовок у шарантських індустріях дослідники звернули увагу на найбільш вживані їх типи: короткі та масивні зразки зі спинкою. Остання могла бути красм нуклеусу, ударною площадкою тощо. Здебільшого такі відщепи мали трикутний перетин¹⁰. У типології різко домінували скребла, серед яких — оригінальні форми Кіна та напів-Кіна, траплялися лімаси, поодинокі двобічні форми, часто близькі Keilmesser. Було запропоновано і відповідний шарантський індекс (ІС): відношення простих опуклих, поперечних скребел та лімасів до усіх категорій скребел¹¹. Індустрія II шару Королевого повністю відповідає цим техніко-типологічним характеристикам. ІС = 39 %, що, у свою чергу, підтверджує належність її до кола цих індустрій. Отже, можна констатувати появу в Центральній Європі ще однієї шарантської пам'ятки, до того ж найбільш східної. Не варто шукати аналогів цьому комплексу на схід від Карпат, оскільки відомі тут пам'ятки демонструють зовсім інші техніко-типологічні риси. Найближчими територіальними шарантськими сусідами із заходу можна назвати стоянки Ерц, Тату¹² та індустрію II шару печери Шубаюк¹³ в Угорщині, Рай в Польщі¹⁴, печеру Пршепостска в Словаччині¹⁵. Ніяким чином не йдеться про їх повні аналоги, скоріш за все, можна передбачити загальні тенденції в їхньому розвитку.

Слід зупинитися ще на одному аспекті. Свого часу К. Фарізі для характеристики досліджуваної нею середньопалеолітичної стоянки Шанло вжила термін «шарант з мікоцьким впливом». При цьому вона керувалася тим, що у типово шарантському комплексі наявні окремі двобічно оброблені знаряддя, серед яких трапився один Keilmesser¹⁶. Так з'явився ще один оригінальний термін для визначення середньопалеолітичних індустрій. Стосовно цього терміна зауважу лише одне: майже всі пам'ятки, зараховані до шарантських, мають у своїх інструмен-

таріях поодинокі предмети, типові для мікоку. Як мені здається, цьому явищу є просте пояснення, однак це вже зовсім інша історія...

Не вникнувши в суть проблеми, і, швидше за все, аби віддати данину моді на термінологічні парадокси та залишити свій слід в наукових розробках, В.М. Степанчук для характеристики кійк-кобинської індустрійної традиції запропонував більш ефективний термін «шарантоїдний парамікок»¹⁷. Залишається абсолютно незрозумілим підбір критеріїв для подібного твердження. Тут можна звернути увагу лише на два моменти: значну кількість двобічних форм та невелику кількість поперечних і простих опуклих скребел у цих пам'ятках. Однак автор не обтяжує себе поясненнями щодо вживаних ним термінів. І досі залишаються нез'ясованими такі поняття як «мікоку», «парамікок», «шарант», а тим паче, «шарантоїдний парамікок». Більше того, за твердженням В.М.Степанчука, «у складанні традиції типу верхнього шару Кійк-Коби брав участь місцевий таубах, а також, можливо, досі не ідентифікована шарантоїдна палеотрадиція»¹⁸. То чому ж тоді не «шарантоїдно-таубахтоїдний парамікок»? На превеликий жаль, подібні прояви «словоблудства», окрім шкоди, більше нічого не приносять.

Проте які б терміни не придумували, варто констатувати, що зазначена індустрійна традиція не є шарантською, в чому автор статті абсолютно солідарна з іншими колегами¹⁹. Отже, це ще раз підтверджує гіпотезу про відсутність шарантських індустрій на схід від Карпат.

Автор складає щирю подяку канд. істор. наук В.І. Усичу за співпрацю та виконання ілюстративних матеріалів.

Статтю підготовлено у рамках міжнародного проекту INTAS 96-0072.

¹ *Гладіш В.Н.* Итоги пятилетних исследований Закарпатской палеолитической экспедиции // Новейшие открытия советских археологов: Тез. докл. конф. — Киев, 1975. — Ч. 1. — С. 14—16

² *Адаменко О.М. и др.* Стратиграфия антропогенных отложений Закарпатья // Палеонт. сборник — 1982. №19. — С. 28—37.

³ *Bosinski G.* Die Mittelpaläolithischen Funde im westlichen Mitteleuropa. — Köln, 1967.

⁴ *Солдатенко Л.В.* Флора и фауна мустьерского времени в Карпатском бассейне // Четвертичный период. Палеонтология и археология. — Кишинев. — 1989. — С. 176—179.

⁵ *Левковская Г.М.* О собирательстве и антропогенных изменениях растительности в мустье // КСИА. — 1983. — 173. — С. 73—76.

⁶ *Кулаковская Л.В.* Мустьерские культуры Карпатского бассейна — Киев, 1989.

⁷ *Гладіш В.Н.* Равний палеолит. Археология Украинской ССР — Киев, — 1985. — Т. 1. — С. 12—54.

⁸ *Mester Z.* La transition vers le Paléolithique supérieur des industries mousteriennes de la montagne du Bukk (Hongrie) : Paléolithique moyen récent et Paléolithique supérieur ancien en Europe. — 1990. — P. 111—115.

⁹ *Kadic O.* Die Subalyuk — Höhle bei Cserpfalu. — Budapest, 1940.

¹⁰ *Geneste J.-M., Jaubert J., Lenoir M., Meignen L., Turq A.* Approche technologique des Moustériens Charantiens du sud-ouest de la France et du Languedoc oriental // Paleo. — 1997. — № 9. — P. 101—142; *Turq A.* Approche technologique et économique du faciès Moustérien de type Quina: étude préliminaire // BSPF. — 1989. — 86.8. — P. 244—256.

¹¹ *Bordes F.* Principe d'une méthode d'étude des techniques de débitage et de la typologie du Paléolithique ancien et moyen // L'Anthropologie. — 1950. — 54, № 1—2. — P. 19—34.

¹² *Kozłowski J.K.* Le Charantien d'Europe Centrale et la place de la technique Pontinienne // Quaternaria Nova. — 1990—1991. — 1. — P. 605—620.

¹³ *Mezster Z.* Op.cit.

¹⁴ *Kozłowski J.K.* Op.cit.

¹⁵ *Prosek Fr.* Vyzkum Prepostkske jeskine v Bojnicih r.1950. //AR. — 1952. — 4. — P. 3—9.

¹⁶ *Farizy C.* Industries charantiennes a influences micoquines, l'exemple de l'Est de la France // Paleo. — 1995. — № 1. — P. 173—179.

¹⁷ *Степанчук В.М.* Генезис та еволюція кримського палеоліту // Археологія. — 1996. — № 3. — С. 20—29; *Он же.* Средний палеолит Крыма. Индустрійні традиції вюрмського часу: багатообразні проявлені, можливі причини варіабельності // Vita Antiqua. — 1999. — P. 17—28.

¹⁸ *Степанчук В.М.* Генезис та еволюція... — С. 22.

¹⁹ *Чабай В.П., Демиденко Ю.Э., Евтушенко А.И.* Палеолит Крыма. Методы исследования и концептуальные подходы. — Симферополь; Киев, 2000.

Одержано 28.04.2001

**НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ХОЗЯЙСТВА
СРЕДНЕПАЛЕОЛИТИЧЕСКИХ ПОСЕЛЕНЦЕВ КОРОЛЕВО:
СЫРЬЕВЫЕ РЕСУРСЫ КОМПЛЕКСА II**

В статье приведен детальный анализ использования сырья и технологических процессов поселенцев слоя II палеолитической стоянки Королево в Закарпатье. Проведена сравнительная характеристика экологических условий существования этого слоя и других одновременных стоянок Карпатского региона. Пристальное изучение каменной индустрии комплекса II позволило сделать выводы об отнесении этих материалов к шарантским индустриям и определить этот комплекс как место, где происходил полный цикл обработки и использования сырья, а также, возможно, переработка охотничьей добычи.

L.V. Kulakovskaya

**SOME ASPECTS OF THE ECONOMY
OF THE MIDDLE PALEOLITHIC SETTLERS
OF KOROLEVO SITE: RAW RESOURCES OF COMPLEX II**

A detailed analysis, concerning the usage of the raw materials and technological processes by the settlers of the level II of the Paleolithic site Korolevo in the Transcarpathian region, is given in the article. The comparative description of the ecological conditions of the existence of this layer and the other synchronous sites of the Carpathian region is made. Intent studying the stone industry of the complex II enabled drawing the conclusions about referring these materials to the circle of the Charentien industries and defining the complex as the site, where the complete cycle of processing and usage of the raw material and, obviously, the processing the hunting bag took place.

М.П. Оленковський

**ДОЛОТОПОДІБНІ ЗНАРЯДДА У ВІДТВОРЕННІ
ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОГО
ГОСПОДАРСЬКОГО УКЛАДУ**

У статті розглянуто можливість відтворити деякі аспекти господарської діяльності пізньопалеолітичного населення за результатами аналізу розновискодження долотоподібних знарядь.

Статтю з цієї проблематики опубліковано автором раніше¹. Її було вміщено у місцевому херсонському виданні, а відтак вона не стала доступною для ознайомлення широкому колу фахівців з пізнього палеоліту. Сама по собі стаття для більшості колег була децю несподіваною й тому сприйнята з обережністю. Проте це зрозуміло, адже, з одного боку, долотоподібні знаряддя в пізньому палеоліті України дійсно не були дуже поширені, з іншого — більшість фахівців їх взагалі не бачили в досліджуваних колекціях крем'яних матеріалів. Фактично повноправний статус знарядь цим виробам у комплексах пізньопалеолітичних пам'яток України надано мною в середині 1970-х років. Деякі аспекти долотоподібних знарядь — наявність їх взагалі, високий відсоток у колекціях — залишаються незрозумілими, а іноді й загадковими для багатьох палеолітознавців і досі. Розширення джерелознавчої бази, значне збільшення радіовуглецевих дат надають змогу більш поглиблено розглянути цю проблематику.

Поодинокі або невеликими серіями долотоподібні знаряддя відомі на багатьох пізньопалеолітичних пам'ятках Європи, Закавказзя та Північної Азії. У